

ПАВЛЕ МИЈОВИЋ

О ИСТРАЖИВАЊУ НА ПОЉУ ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

(Уводна напомена)

Требало је да се догоди тешка катастрофа - петнаестоаприлски земљотрес 1979. године у Црној Гори - па да се схвати да и споменичко културно наслеђе једног народа, пошто је доведено до руба нестанка, ваља исто толико вредновати колико и који други елеменат сопствене историјске и цивилизацијске егзистенције. Јер, цивилизација и није друго него спасавање и љубоморно чување тековина прогреса, а историја ничим незамјењиви *memento* о прошлости народа. Но, иако је то јасно, допуштано је (а по неким наговјештајима и усмјеравано, о чему ће коначну ријеч дати наука кад јој буду на располагању чињенице) умањивање могућности за дуже и повољније одржавање интегритета споменика културе, преосталих иза земљотреса. Примјера има више, али је за поткрепљење ове тврдње довољно пар њих навести.

Допуштено је, да наведем као најважније, петогодишње одлагање спасавања, конзервације и рестаурације споменика културе под изговором да им се одмах и правовремено не може указати одобрена помоћ, јер је преча солидарна стамбена и индустријска изградња, и да се конзерваторско-рестаураторским пословима не може прићи прије вишегодишњих испитивања и припрема. Истина је да је најпреча дужност обнове земљотресом пострадаоградитељског фонда Црне Горе било подизање крова над главама страдалника и стављање у погон производних организација, али је истина и то да се та хумана идеја и акција, као комад на позорници, гдје год претварала у фарсу; намјесто обнове порушеног - често је мијењан еквивалент, чиме је пострадао подручје изгубило шансу да поврати свој карактеристични историјско-цивилизацијски медитерански лик (по чему је и био привлачан), што је довело у питање коегзистенцију споменичког наслеђа са средином као најважнијим чиниоцем опстанка. Намјесто ослањања на добра искуства других (у далматинским, истарским и сл. приморским градовима) поред, разумије се, својих (у навикама и стилевима

грађења, те у вјековима наталоженој амбијенталности), не пренебрегавајући ни предности савремених тековина архитектуре и грађевинарства превише је остављено произвољности, привременој калкулацији, неприхватљивом укусу и тренутној утилитарности, сличној временима првобитне капиталистичке акумулације. Показало се, осим тога, да током преполовљеног законског рока солидарне обнове (од десет на пет година) није било могућно обновити ни половину пострадалог културно-историјског споменичког фонда Црне Горе. У надокнаду за пропуштене, друге могућности сад се више не назире.

До истих последица довело је одбијање да се, у међувремену (ако не баш најприје), средствима Фонда за подручје Црне Горе пострадао у земљотресу - дакле, на начин како је то једино било могућно - научно испита угрожено културно благо Црне Горе. У Закону о Фонду ниједном ријечју није било предвиђено финансирање научно-истраживачких радова који би претходили конзервацији и рестаурацији, како је то другдје обавезно, што је био главни разлог да то културно благо у опасности остане нецјеловито истражено и научно непроучено. Плаћени су - и то скупо! - само елаборати за техничко извођење, у неким случајевима и објекта који не стоје ни у каквој вези с историјско-културним наслеђем, нити су били регистровани као споменик или објекат угрожен земљотресом. „Проучавано“ је само оно што је конзерватору-рестауратору изгледало опортуно и на што је законима о изградњи био принуђен - траншеја око темеља срушене или за рушење предвиђене грађевине, на што су и југословенски археолози на својој Скупштини 1984. године (*Стање, улога и развој науке у Црној Гори*), ЦАНУ, књ. 14, Титоград 1986, 421) и Скупштина СРЦГ указивали. Тиме је учињено својеврсно огрјешење о споменично наслеђе Црне Горе у опасности. Док је, с једне стране, извођена прецизна „методологија“ процјена оштећења конструкција и имовинских штета, те њиховог санирања, односно надокнађивања губитака, изостала је, с друге стране, као статичке и геолошке, неопходна, археолошка, историјско-архитектонска, историјско-умјетничка и етнографска методика документовања споменика културног наслеђа, то јест систематизирање документације ради употребе у стручном и научном проучавању. Ако је гдје и прављена таква документација, најчешће по сопственој увиђавности заинтересованих појединаца, чињено је то под изговором да се ради о нужној евиденцији техничко-заштитне природе. У већини случајева, такву документацију је испитивач собом односио. Или је, ради зараде, као у улцињском Старом граду, на пиратски начин о претходним дводеценијским истраживањима поништавана и друга, без икакве подлоге, импровизиована и одношена у друге научне центре. Што је за највеће чуђење, ни централна републичка заштитна установа, која је претендовала да и сама буде стручно-научни истраживач, није сву такву документацију сакупила ни за употребу припремила.

Како да се, у Црној Гори, научно валоризује у земљотресу пострадао споменичко наслеђе?

Судећи бар по изнесеним примјерима, сад би морало бити јасно до

каквих је штетних посљедица довело оглушивање о апеле да се издвоји који проценат помоћи за претходни научноистраживачки рад, да се једнообразно за читаво подручје пострадао у земљотресу спроведе научно документирање затеченог стања споменичних објеката, да се не одлаже за други период обнове планско истраживање старих градских језгара у пострадаој зони, како је захтијевано на конгресу археолога Југославије у Херцег-Новом 1979. године, да се активира Центар за проучавање и студије културног наслеђа у ЦАНУ, да се отпочне с перманентним школовањем висококвалитетних стручњака из области заштите културних споменика и увођење предмета историје умјетности у вишим и високим школама Црне Горе. Умјесто свега тога, заведена је само обавеза извођења техничке документације о заштитним мјерама, угушена је у самом почетку егзистирања висока школа за трајну научно-дисциплинарну бригу о споменицима културе, Културолошки факултет, одузимањем најприје највеће шансе за опстанак: UNESCO-ве понуде да се у Црној Гори оснује центар за асеизмичко истраживање споменика културе Западног Балкана, које се, претпостављало се, могло протегнути и на турско подручје Јужне Италије. Умјесто да се та понуда прихвати, она је одбијена и препуштена Атини, а затражено је оснивање грађевинског асеизмичког центра при Грађевинском факултету иако је такав центар у Скопљу већ био успјешно стартовао и, заиста, учини непотребним дуплирање у Титограду, што је сад и објелодањено намјером о укидању. Сад се у Црној Гори нема гдје и нема се ко задуживати да прати како ће се понашати неоштећене и саниране грађевине, скулптуре у слободном простору и у витринама, урамљене и алициране слике, ускладиштене и изложене књиге и др. објекти културних ризница, приликом неминовних понављања катастрофалних земљотреса у цикличким интервалима, што је научно сигурно прогнозирано. Заборавили смо то за цигло једно десетљеће од незаборавног 15. априла 1979. године.

Сад, такође, кад се ближи крају десетогодишњица програма солидарности у обнови земљотресом погођене Црне Горе, постаје јасно да ни половина усвојеног програма неће бити реализована за санацију споменика културе; због фамозног другоразредног детерминисања, инфлација је обезвриједила и оно што је накнадно уплаћивано и што је добрим дијелом, чекањем, још више упропашћено, али и санационом политиком корумпирано. Да наведем само чињенице о недопустивој доградњи изнад и изван онога што сами споменици могу да поднесу - „обнова“ нечега што није постојало, нарочито објеката којима је намјењивана нова функција, као што су фестивалске љетње позорнице у урбаним језгрима; „ревитализација амбијенталних и историјских грађевина“ пошто су им не само до темеља (најчешће под изговором о потреби статичког осигурања), него и испод њих ишчупани сви трагови затечених структура и стратума; минирање у урбани амбијент ураслих и у књижевност и ликовну умјетност већ ситуираних јавних објеката, као што су цетињска „локанда“ (Гранд-хотел), улцињски дворца па потом хотел „Јадран“, свједок Тринаестојулског Вира, хотел „13 јул“ и др. У замјену за ту на жртвеник принесену културно-историјску и послје земљотреса утилитарну вриједност добили смо нашем

поднебљу и његовој рецентној римско-романској и медијевалној традицији и још нашој хабитацији неприлагођеној хотелско-угоститељску и „народно-радиносну“ индустрију тик уз ниске, модуларно уједначене, црвенокровне и каменофасадне куће, цркве и споменике, као да се пожељна и потребна новоградња није могла имплантирати у ванградским амбијентима.

И прије посљедњег катастрофалног земљотреса знало се да су стари црногорски градови мале инсуле у претежно мјешовитој аграрној и сточарској оази на рељефу голог крша. Зато су све досадашње градње градова ограничаване малим просторним захватом, а руралне агломерације распршене по читавој брдској и планинској земљи. И зато је једна од карактеристика читавог тог историјског и амбијенталног урбаног и руралног наслеђа нека сама собом успостављена равнотежа и пропорционалност у градитељству. Као и другдје на медитеранским обалама, кућа и црква у црногорском селу и граду подједнако је размјеравана и једнако грађена тесаним и у редове слаганим каменом и баш у подручју које је захватила сеизмичка стихија. Зато је требало и руралном наслеђу поклонити, приликом обнове земље, исто такву пажњу као урбаном. Догодило се да комунална олигархија приграби сва средства искључиво за инвестирање у обнову својих градова са жељом да се на пречац исправи оно што скромна прошлост није могла испунити - подићи велике градове или бар градове који ће велике опонашати у мјери каква се чини стандардном и новом тек у свијет загладаном нашем човјеку. Догодило се онда и то да средства за обнову земљотресом пострадалиог руралног фонда оду до посљедње паре на новоградњу, и то на баштинама које су отхрањивале многе генерације земљорадника, а те нове куће и по функцији и изгледу прије су градске него сеоске, чиме су лишене једног од најбитнијих својстава, да сељаку буду и станиште и економска зграда с конобом, обором и волтом. Због тога, али и због потпуног окретања леђа старом селу, и претворен је у црквишта највећи број складно с пејсажом изведених сеоских гробљанских капела, међу њима и правих ремек-дјела народног неимарства, као да за њих, нарочито у старој Црној Гори, није постојала обавеза да се све документарно и планиметријски сниме.

Наша конзерваторско-рестаураторска служба је - умјесто повиновања принципима заштите културног наслеђа, које је UNESCO прогласио, а наша земља и званичне конзерваторско-рестаураторске установе прихватиле: подређивање свега очувању и одржавању интегритета културног наслеђа и самог споменика културе - била принуђена да извуче опортуну консеквенцију. Повиновала се вољи мјесних фактора одлучивања и жртвовала највеће културне вриједности појединих градова: у Будви - познату, миленијум и по дугу и најбогатију античку некрополу у Црној Гори - хотелима „Авали“ и „Могрену“ у Рисну остатке најчупенијег античког града у Црној Гори - хотелу „Теута“ и викендицама, у Улцињу историјско-амбијенталну архитектуру Старог града - хотелским апартаманима итд. Најчешће је на наше вјековно и миленијумско наслеђе - особито оно у најљепшем и најзначајнијем урбаном склопу - стављена рука иноватора под

претекстом обнове земљотресима угроженог градског језгра, умјесто да се оно потпуно препусти ревитализацији и санацији конзерватора и рестауратора; гдје је овај захтјев, макар и с отпором усвајан, као у старим градским језгрима Будве и Котора, постигнут је највећи ефекат и на најцјелиходнији начин маркирано културно наслеђе. Да није било неколико оваких и сличних храбрих подухвата у старим градским језгрима, чиме је донекле амортизована велика штета од уништавања путем „обнове“ остала би ова наша обала Јадрана без свог макроспоменичког свједочанства о цивилизацијама и културама кроз које је прошла. О свему томе мало шта научно утемељеног је рекла наша конзерваторско-рестаураторска наука, што се одражава и на страницама овог зборника.

Биланс овакве политике, која је конзерваторско-рестаураторску компетенцију и науку потискивала у други план, види се као у огледалу, по публикувању истраживачких радова. Већ преко једне деценије не излазе регуларно органи главних републичких, конзерваторских и музејских установа - „Старине Црне Горе“ и „Гласник Цетињских музеја“. На неколико у међувремену одржаних југословенских конгреса археолога, историчара умјетности и конзерваторско-рестаураторским захватима, иако их је било у свим градовима Приморја и залеђа, иако је, под непосредним утиском земљотреса у Црној Гори, конгрес археолога у Херцег-Новом, 1979. године, одлучио да се као главна тема наредног узме „Одбрамбени систем од праисторије до средњег вијека“. И поред тога што је први симпозијум о стању, заштити и унапређењу човјекове средине у Црној Гори одржан у ЦАНУ 6-8 октобра 1976. године (ако то може да послужи као олакшање, двије и по године уочи земљотреса), о споменицима културе као интегралном елементу човјековог окружења није ништа речено. Ни на симпозијуму о Скадарском језеру, одржаном у ЦАНУ 30. октобра - 1. новембра 1980. (пола године послје земљотреса) ова проблематика није третирана, него је под њеним претекстом поднијето неколико реферата о стању споменика културе у базену Скадарског језера (*Скадарско језеро*, ЦАНУ, Научни скупови, књ. 9, Титоград 1983). Тек је на симпозијуму о културној баштини Балкана и сеизмичким проблемима, одржаном у ЦАНУ 15-16. априла 1982. године (коначно: на трогодишњицу), један дио научног скупа посвећен тематици о споменицима културе с аспекта њихове асеизмичке заштите (*Културна баштина Балкана и сеизмички проблеми*, ЦАНУ, Научни скупови, књ. 10, Титоград 1983). Био је то први, сериозно изречени суд науке о начинима како се одупријети фаталној разарачкој сили, земљотресима, у области заштите грађитељства и културних добара. Истој проблематици, међутим, уступљен је маргинални приступ у дискусији на великом и општем научно скупу, опет у ЦАНУ 4-5 марта 1985. године (безмало шест година послје земљотреса из 1979); том приликом заштитно-конзерваторска тематика је потиснута рефератима о археолошким, историјско-умјетничким, музеолошким и библиотечким организационим проблемима (*Стање и развој науке у Црној Гори*, ЦАНУ, Научни скупови, књ. 14, Титоград 1986).

На поменутиим научним скуповима, па ни на оном о земљотресима и

начинима одупирања и искупљивања од њихових хазардних игара по споменичко благо, још нијесу била дошла на ред питања која би говорила о већ запаженим и ефикасним искуствима санације осим у Словенији (земљотреси у Козјанском 1974. и Толминском 1976. године) Дубровнику, гдје је петнаестоаприлским земљотресом било оштећено око хиљаду споменика културе, и у Котору, гдје су вршена пробна сондажна испитивања оштећености пет цркава. Касније је поводом изведене конзервације и рестаурације једне од њих - С. Луке - поведена прва научна расправа (М. Чанак-Медић, *Которски Свети Лука у светлу нових открића*, Зборник за ликовне уметности 21, 1985, 50-70; П. Мијовић, *О св. Луки у Котору и побудама за његове реституције*, Прадавне и давне културе Црне Горе, Титиград 1987, 217-243). На томе и на новинској критици непрофесионалних поступака са будванском некрополом и Музејом Улцињ зауставила су се наша опажања.

Послије овог симпозијума, који је, као и оснивање Културолошког факултета у Цетињу с Одсјеком за конзервацију и рестаурацију, показао у ком правцу и како да се крећу истраживања из домена заштите споменика културе пострадалих у земљотресима Црне Горе, пришло се санацији споменика с аспекта њихове заштите од земљотреса. У ЦАНУ је затим, 18. јануара 1984. године, основан Одбор за заштиту споменика културе, чији је први корак учињен с организовањем два научна скупа о заштити непокретних и покретних споменика културе (27. маја 1986. и 8. и 9. октобра 1987. године), пострадалих у земљотресу 1979. године. Резултат тих скупова је овај зборник. Требало би од њега очекивати да вјерно одслика стање истражености тих споменика, макар и прелиминарно, да не би све остало незабиљежено и нерасвијетљено у одбрани човјекове средине од уништења стихијама, па и агенсима којима је човјек сам монитор.

И поред понечег субјективно казаног, у овом зборнику наћи ће се доста вриједног што је за та два скупа написано (*de omni re scribili*, како је сујетно рекао млади научник *Pic de La Mirendole*, и - штавише - наћи ће се и оно на што је Волтер мислио додајући: *Et quibusdam aliis*, па тиме и подсетио како се још мало зна, а увјерени смо да се зна, о угрожености споменика културе. Ми с овим зборником не претендујемо више но да на то укажемо.

15. април 1989.

Pavle Mijović

RESEARCHES CONCERNING PROTECTION OF
CULTURAL MONUMENTS
(Introduction notes)

S u m m a r y

The earthquake of April 15, 1979, disastrously crashed down on the monumental property of Montenegro. In order to eliminate the consequences as well as to promote the further development, a joint aid has been provided by the law. Such an aid lasting ten years has been given also for reconstruction and revitalization of cultural monuments of

Montenegro, but due to more urgent needs to provide houses for victims and to put the industrial plants into operation, it has been decided that the reconstruction of monuments should start in the second five-years period. It had a damaging effect on monuments that were left to further ruination, and in order to make up the slow urban development prior to the earthquake, the construction has been forced, and so the earlier cultural, historical and environmental appearance of villages and towns in Montenegro changed.

The law on founding of the Fund for reconstruction of the region destroyed by the earthquake did not foresee the financing of scientific research of cultural monuments out of this Fund, as it was foreseen for geophysical and seismic researches. One of the consequences was, as it proved to happen, that the cultural monuments protection service could not carry out on time and in full extent its job. Due to delay, at least one half of the endangered urban and rural fund will remain unprotected and unresearched.

This collection includes papers read during two symposiums held by the Montenegrin Academy of Sciences and Arts on May 27, 1986. and Oct. 8 - 9, 1987, concerning protection of immobile and movable monuments of culture. However, this is only a part of information offered on this occasion by protection experts.

